**A CASTELANIZACIÓN
DA TOPONIMIA NA
DOCUMENTACIÓN
INSTRUMENTAL GALEGA
DA IDADE MEDIA**

LUCÍA DOVAL IGLESIAS

GONZALO HERMO GONZÁLEZ

Instituto da Lingua Galega

Universidade de Santiago de Compostela

A contribución de Gonzalo Hermo González realizouse ao abeiro dunha bolsa-contrato FPU do Ministerio de Cultura, Educación e Deporte, acadada na convocatoria de 2012.

1. INTRODUCCIÓN

O noso obxectivo neste artigo consiste en aproximarnos ao fenómeno da castellanización ou deturpación da toponimia galega na documentación notarial da Galicia dos séculos XIII, XIV, XV e XVI. Somos conscientes de que nos estamos a mover nun campo de coñecemento pouco estudado, de tal xeito que a nosa meta ha de ser necesariamente pouco ambiciosa. Non nos propoñemos, polo tanto, abordar a magnitude do fenómeno, pero si deitar luz sobre el mediante o cotexo de datos textuais que soborden o comentario impresionista. Queremos, en definitiva, corroborar ou desmentir algunhas ideas que circulan de xeito intuitivo polos traballos de toponomástica galega mediante datos numéricos e a análise de coleccións textuais.

Un dos comentarios máis precisos sobre a cuestión que aquí nos convoca apúntao Santamarina nun artigo de 2002:

É ben sabido que a presenza do castelán en Galicia para a prosa administrativa é case tan antiga coma a galega; a partir de 1260 ata 1550 hai moita documentación en galego, pero tamén a hai en castelán; no XIV e no XV abunda máis a galega pero finalmente queda só a castelá. Pois ben, as castellanizacións son tan antigas coma esta prosa: nos séc. XIV e XV aparecen cada vez con máis frecuencia: *Vivero, Valle d'Oro, Riberas de Minno, Celler, Orense, Mellid, La Franquera, Rubianes, Lorigo, Morente, Olivera, Santa Comba del Oro* ó lado das formas galegas correspondentes *Viveiro, Vale d'Ouro, Ribeiras de Minno, Celeiro, Ouréns, Melide, A Franqueira, Rubiáns, Lourido, Mourente, Oliveira, Santa Comba de Louro*. Nalgúns casos mesmo se ensaiaron formas que despois se abortaron como ese *Cellero*, ou *Buero (Boiro)* que aparece en 1601 no Arz. Jerónimo del Hoyo; nas escrituras do XVIII e XIX que hai na miña casa fálasa da “villa de la Fuensagrada”

(Santamarina, 2002, 257-259).

As palabras de Santamarina abren varias vías de análise que nos interesa recoller aquí. Son as castelanizacións toponímicas tan antigas coma a prosa instrumental en lingua galega? Aparecen con maior frecuencia así como nos achegamos ao solpor da Idade Media? Ensaiáronse formas deturpadas que non sobreviviron o tronso á contemporaneidade? E aínda algunha outra. A emerxencia do castelán como lingua documental en Galicia supón a consolidación das deturpacións toponímicas?

Para responder estas cuestións imos artellar un traballo orientado dun xeito duplo. Por unha banda, partiremos de catro lemas toponímicos de frecuencia alta na documentación medieval galega co obxectivo de recoller os datos, por séculos, para as solucións rectas e as castelanizadas. Pola outra, baleiraremos a toponimia dun manuscrito tardomedieval galego, escrito en castelán, para analizar que formas aparecen deturpadas e en que número respecto das xenuinamente galegas.

2. CATRO TOPÓNIMOS GALEGOS NO DECORRER DA BAIXA IDADE MEDIA

2.1. Cuestións metodolóxicas

A continuación, propoñémonos analizar a presenza textual de catro formas toponímicas galegas ao longo da Idade Media. Para tal fin, empregaremos dúas ferramentas diferentes que nos han permitir harmonizar unha perspectiva de corte cuantitativo, que teña en consideración un número de rexistros amplo capaz de ofrecer unha visión de conxunto da realidade gráfico-lingüística de cada topónimo, e unha perspectiva cualitativa, que corrixa posibles erros da primeira. Deste xeito, empregaremos a información que nos achega o Tesouro Medieval Informatizado da Lingua Galega (TMILG), proxecto que conta cun altísimo volume de documentación que o faculta para cubrir sobradamente o plano cuantitativo. Con todo, as edicións de documentación galega medieval non sempre foron realizadas co rigor filolóxico que cumpriría para un uso lingüístico deses textos (Lorenzo, 2004), de tal maneira que complementaremos os datos que nos devolva o TMILG coa presenza documental de cada unha das formas na colección de diplomas en pergamiño do mosteiro de Santa Comba de Naves, editada por

Pedro Dono en 2010 e cuxa información aínda non foi incorporada ao TMILG. A elección deste conxunto de documentación realizouse atendendo a catro factores distintos: a) presentar todas as garantías dunha edición filolóxica; b) incluír un corpus textual abondoso, conformado por un total de 292 pergamíños; c) seren documentos que abranguen un espectro temporal dilatado, do século XII ao XVI; e d) estaren escritos nas tres linguas documentais da Baixa Idade Media galega: latín, galego e castelán.

Cómpre sinalar que só tivemos en consideración para a nosa pescuda a prosa notarial, isto é, a documentación elaborada en territorio galego por notarios e escribáns para un uso instrumental. Desta maneira intentamos achegarnos ao alcance real da castelanización toponímica nos usos escritos da Idade Media galega, pois a prosa literaria, histórica e xurídica procede en boa medida de traducións do castelán, que poderían desvirtuar o resultado. Por outra banda, a inmensa maioría dos rexistros escritos de topónimos galegos asentan na documentación notarial.

As formas toponímicas foron escollidas de acordo coa súa presenza nas dúas ferramentas arriba sinaladas, procurando que fose o suficientemente ampla como para ser considerada representativa. Ademais, hai que ter en conta que só un número pequeno de topónimos nos é válido á hora de pescudar solucións castelanizantes nesta época, debido ás características gráfico-lingüísticas que presenta a *scripta* medieval. Pensemos nun nome como o compostelán *rúa da Raíña*, forma abondo documentada ao longo do medievo e que, polo tanto, podería ser potencialmente valiosa para unha análise como a que aquí se propón. Nun manuscrito escrito en castelán a finais do século XV, o chamado *Libro do subsidio*, recóllese a solución *Reyna*. Pois ben, a forma gráfica do nome da rúa non nos permite saber se se trata dunha solución galega recta ou castelanizada. Nos manuscritos da Idade Media galega, a grafía <n> podía representar tanto a nasal alveolar como a palatal, de tal xeito que por detrás dese segmento gráfico pode interpretarse tanto unha solución castelanizada do tipo *Rei-na* como unha forma galega do tipo *Re-í-ña*, antecedente da moderna *Raíña*, xerada por disimilación. Na verdade, os topónimos que mellor se prestan á nosa análise son aqueles que presentan un ditongo decrecente, xeralmente reducido a vogal simple nas formas deturpadas. Ese é o esquema lingüístico dos catro topónimos que nos encamiñamos a estudar: *Ourense*, (O) *Outeiro* e (O) *Souto* / (O) *Soutelo*.

2.2. O topónimo *Ourense* na documentación instrumental galega da Baixa Idade Media

Os datos que nos devolve o TMILG para o lema toponímico *Ourense* son claros. As solucións deturpadas do tipo *Orense* e variantes non superan o 3% do total en ningún dos séculos da Idade Media considerados (XIII, XIV e XV). Só no XVI se tornan maioritarios, mais temos que ter en conta que estamos a falar de tan só tres casos dun conxunto de 1140 nos catro séculos.

	XIII		XIV		XV		XVI		Total	
Formas rectas	124	126	193	198	800	813	1	3	1118	1140
Formas deturpadas	2		5		13		2		22	

Táboa 1.a. Ourense. *Solucións rectas e solucións deturpadas na prosa notarial galega da Idade Media* (TMILG).

Formas rectas: *Ourense, Ourensse, Ourens, Oures*.

Formas deturpadas: **Orense, *Orens, *Orensse*.

	XIII	XIV	XV	XVI	Total
Formas rectas	98,41%	97,47%	98,44%	33,33%	98,07%
Formas deturpadas	1,59 %	2,53%	1,60%	66,66%	1,93%

Táboa 1.b. Ourense. *Porcentaxe de solucións rectas e solucións deturpadas na prosa notarial galega da Idade Media* (TMILG).

Formas rectas: *Ourense, Ourensse, Ourens, Oures*.

Formas deturpadas: **Orense, *Orens, *Orensse*.

A información relativa ás linguas documentais e aos centros de escrita non nos axuda a esclarecer o proceso de castelanización da forma. Sería lexítimo sospeitar, á luz da información presentada, que as solucións deturpadas se desen nunha determinada notaría ou centro de irradiación de prácticas escriturais, sobre todo sendo tan escasas, mais os casos repártense no espazo sen que poidamos definir un núcleo determinado. Ben é certo que moitas das solucións do tipo *Orense* se dan en documentos da cidade das Burgas, ora da notaría do concello, ora da catedralicia, mais a inmensa maioría de formas rectas que atopamos ao longo dos catro séculos proceden tamén deses mesmos centros, en cuxa documentación, como é lóxico, a cidade aparece máis veces referida. Por outra banda, as solucións

castelanizadas figuran tamén en documentos de Pontevedra, Mondoñedo, Oseira ou Celanova.

Tamén estaría xustificado pensar que fosen só os redactados orixinalmente en castelán os que presentasen as solucións deturpadas, pero boa parte dos casos a que nos referimos foron redactados en romance galego. Do mesmo xeito, aparecen solucións desviadas en documentos copiados, do cal se podería presumir unha intervención castelanizante da man que copia, posterior no tempo, pero tamén en documentos orixinais deses séculos.

Os datos que nos ofrece a colección diplomática de Santa Comba de Naves, onde nos cinguimos a un único centro escritural, e onde os erros de tipo editorial semellan descartados, incide nas mesmas conclusións ás que chegamos a través da información do TMILG:

	XIII	XIV	XV	XVI	Total
Formas rectas	11	44	93	2	150
Formas deturpadas	1	8	28	10	47

Táboa 1.c. Ourense. *Solucións rectas e solucións deturpadas nos pergamiños de Santa Comba de Naves.*

Formas rectas: *Ourense*, *Ourensse*, *Oureense*.

Formas deturpadas: **Orense*, **Orens*, **Orrense*, **Horensse*

En efecto, as solucións deturpadas aparecen timidamente xa no século XIII, e continúan a súa andaina como formas residuais ao longo do XIV e do XV. É no XVI cando se volven maioritarias, cun total de 10 rexistros sobre 12, o que xa nos achega unha casuística máis ampla que a que nos fornecía o TMILG.

En virtude da análise de *Ourense*, poderíamos concluír que o fenómeno da deturpación aparece xa na Idade Media, desde os albores da escrita en galego (s. XIII), pero que só se estende en período posmedieval (s. XVI en diante). Vexamos se os datos relativos a (*O*) *Outeiro* e (*O*) *Souto* corroboran esta hipótese.

2.3. O topónimo (*O*) *Outeiro* na documentación instrumental galega da Baixa Idade Media

Se no caso de *Ourense* nos atopabamos ante un topónimo homoxenético, que re dicir, que ten un único referente extralingüístico, con *Outeiro* e *O Outeiro*

enfrentámonos a un nome paradigmaticamente heteroxénético, pois tomando como partida a realidade toponímica actual, dá nome a máis de 500 entidades, contando tamén os microtopónimos (PTG; NG). A súa alta densidade e o feito de ser un nome de lugar que, habilitado como antropónimo, foi regularmente castelanizado na forma *Otero* (CAG), ofrécenos un marco de análise interesante.

	XIII		XIV		XV		XVI		Total	
Formas rectas	82	84	103	103	277	283	6	6	468	476
Formas deturpadas	2		0		6		0		8	

Táboa 2.a. (O) Outeiro. *Solucións rectas e solucións deturpadas na prosa notarial galega da Idade Media* (TMILG).

Formas rectas: (O) Outeyro, (O) Outeiro, (O) Auteyro.

Formas deturpadas: *Otero, *Outoero, *Oteiro

	XIII	XIV	XV	XVI	Total
Formas rectas	97,62%	100%	97,88 %	100%	99,15%
Formas deturpadas	2,38%	0%	2,12 %	0%	0,85%

Táboa 2.b. (O) Outeiro. *Porcentaxe de solucións rectas e solucións deturpadas na prosa notarial galega da Idade Media* (TMILG).

Formas rectas: (O) Outeyro, (O) Outeiro, (O) Auteyro.

Formas deturpadas: *Otero, *Outoero, *Oteiro

As formas deturpadas que nos devolve o TMILG son escasísimas: oito dun total de 476, entre as cales, ademais da máis común *Otero*, figuran solucións intermedias con só un dos ditongos reducidos: *Outoero* e *Oteiro*. Estas castelanizacións proceden, como no caso de *Ourense*, de centros de escrita distintos (Mondoñedo, Montederramo, Ourense, Viveiro, Ribadavia e San Clodio), refírense, con toda seguridade, a lugares tamén diferentes e aparecen tanto en documentos en castelán como en galego. Destaca, así, a reducida presenza textual das formas castelanizantes (máxime se descartamos un dos oito rexistros por estar redactado por un notario castelán), ata tal punto que as podemos considerar residuais.

Sería necesario un estudo máis delongado que examinase a forza da castelanización na toponimia das cidades e as grandes vilas en relación coa das pequenas vilas, as aldeas e as entidades non habitadas. A nosa sospeita, á luz do visto a propósito de Ourense, é que os nomes das grandes entidades de poboación foron máis sensibles á castelanización ca os das pequenas.

A colección de diplomas en pergamiño de Santa Comba Naves achéganos un panorama máis regular canto á evolución da forma *Otero* no tempo.

	XIII	XIV	XV	XVI	Total
Formas rectas	1	2	5	2	10
Formas deturpadas	-	-	1	4	5

Táboa 2.c. (O) Outeiro. *Solucións rectas e solucións deturpadas nos pergamiños de Santa Comba de Naves*. Formas rectas: (O) *Outeyro*, (O) *Outeiro*, (O) *Auteyro*.

Formas deturpadas: **Otero*.

Malia que o número de exemplos non é demasiado grande, aquí observamos como nun mesmo centro de escrita se comeza, timidamente, a castellanizar o topónimo a finais da Idade Media, sendo no século XVI cando *Otero* se torna maioritario con respecto a *Outeiro*. O esquema de *Ourense/Orense* repítese neste caso.

3.3. Os topónimos (O) *Souto* e (O) *Soutelo* na documentación instrumental galega da Baixa Idade Media

O baleirado dos datos para (O) *Souto* e o seu diminutivo (O) *Soutelo*, topónimos que tamén designan un número de lugares abondo elevado (NG; PTG), ofrécenos un panorama semellante.

	XIII		XIV		XV		XVI		Total	
Formas rectas	55	56	93	93	128	133	7	7	283	289
Formas deturpadas	1		-		5		-		6	

Táboa 3.a. (O) *Souto* e (O) *Soutelo*. *Solucións rectas e solucións deturpadas na prosa notarial galega da Idade Media* (TMILG).

Formas rectas: (O) *Souto*, (O) *Ssouto*, (O) *Soutelo*, (O) *Soutello*.

Formas deturpadas: *(O) *Soto*, *(O) *Sotelo*, *(O) *Sotello*

	XIII	XIV	XV	XVI	Total
Formas rectas	98,21%	100%	96,24%	100%	97,92%
Formas deturpadas	1,79%	0%	3,76%	0%	2,08%

Táboa 3.b. (O) *Souto* e (O) *Soutelo*. *Porcentaxe de solucións rectas e solucións deturpadas na prosa notarial galega da Idade Media* (TMILG).

Formas rectas: (O) *Souto*, (O) *Ssouto*, (O) *Soutelo*, (O) *Soutello*.

Formas deturpadas: *(O) *Soto*, *(O) *Sotelo*, *(O) *Sotello*

As formas deturpadas son anecdóticas e repártanse desigualmente no tempo, no espazo e na lingua da escrita documental. Do mesmo xeito ca o que acontecía con *Outeiro*, Santa Comba de Naves achega un cadro máis regular:

	XIII	XIV	XV	XVI	Total
Formas rectas	1	3	7	2	13
Formas deturpadas	-	-	1	2	3

Táboa 3.c. (O) Souto e (O) Soutelo. *Solucións rectas e solucións deturpadas nos pergamiños de Santa Comba de Naves.*

Formas rectas: (O) Souto, (O) Ssouto, (O) Soutelo, (O) Soutello.

Formas deturpadas: *(O) Sotelo, *(O) Sotello

De novo observamos que as solucións deturpadas aparecen no século xv, pero só atinxen unha porcentaxe significativa no xvi. O que se desprende desta información é que a deturpación gráfica dos topónimos é un fenómeno que comezou xa na Idade Media, pero só a xeito de ensaio e de maneira tímida, incluso na documentación galega escrita en castelán. Consecuentemente, e os datos para o século xvi así queren indicárnolo, o seu proceso de consolidación tivo que producirse en período posmedieval.

3. A TOPONIMIA NUN MANUSCRITO DO ANO 1500: O *LIBRO DO SUBSIDIO*

3.1. Cuestións metodolóxicas

Neste punto propoñémonos estudar o proceso de castelanización toponímica na Idade Media á luz dun manuscrito galego que, aos nosos ollos, presenta un especial interese: o chamado *Libro do Subsidio*, editado por Vázquez Bertomeu en 2003.

As características que fan deste libro un material proveitoso para a nosa análise son de diverso tipo. En primeiro lugar, cómpre sinalar o elevado número de nomes de lugar que recolle, resultado das súas propias características textuais: trátase dun manuscrito feito para compilar o pagamento da décima e o subsidio á catedral de Santiago por parte das parroquias adscritas á arquidiocese. En segun-

do termo, debemos valorar o feito de que sexa un texto probablemente escrito no ano 1500, nun momento en que, en virtude dos datos recollidos na epígrafe anterior, a castelanización de topónimos comezaba a facerse máis acentuada. Tamén tivemos en conta que fose un libro xa escrito en castelán, o que nos dará unha visión do tratamento dos topónimos de noso nunha época histórica en que a catedral de Santiago xa abandonara o galego como lingua documental. Por último, é interesante o valor meramente instrumental do manuscrito, pensado para un uso interno dos membros do cabido compostelán.

O noso labor neste punto consistirá en baleirar a toponimia galega presente no libro co obxectivo, non soamente de presentar os datos porcentuais de nomes deturpados e non deturpados, senón tamén de analizar lingüisticamente as formas castelanizadas para descubrir se existen nomes máis sensibles á desviación. Pretendemos, deste xeito, complementar o estudo centrado en lemas toponímicos concretos, xa artellado no punto anterior, cunha visión máis acoutada, pero tamén máis detallada, da cuestión que neste traballo pretendemos abordar.

3.2. Baleirado das formas deturpadas

O *Libro do subsidio* presenta 1145 lemas toponímicos galegos. A porcentaxe de formas castelanizadas é do 3,32 %, o que representa un total de 38 solucións. Esquemáticamente:

	Nº de rexistros		Porcentaxe
Formas rectas	1107	1145	96,68%
Formas deturpadas	38		3,32%

Táboa 4.a. Formas rectas e formas deturpadas no *Libro do subsidio*.

Sorprende que nun texto escrito en castelán en época tan tardía o número de formas castelanizadas sexa tan baixo. A información, por outra banda, é coherente coa achegada na anterior epígrafe: o proceso de castelanización da toponimia é máis tardío ca o da lingua de escrita e demorou máis no tempo. A comezos do século XVI, momento en que se redacta o libro, non estaba nin moito menos completado. É evidente que se trataba dun proceso emerxente, pero aínda de pouco calado.

A relación de solucións deturpadas vai achegarnos un marco de análise para bosquexar algunhas outras conclusións:

	Forma moderna	Entidade	Concello	Comarca
Amexenda	Ameixenda	Freguesía	Cee	Fisterra
Aroça	A Illa de Arousa	Freguesía	A Illa de Arousa	O Salnés
Artejo	Arteixo	Freguesía	Arteixo	A Coruña
Bardiellas	Bardullas	Freguesía	Muxía	Fisterra
Besocos	Bezoucos	Arciprestado	-	-
Bornero	Borneiro	Freguesía	Cabana de Bergantiños	Bergantiños
Bullón	Boullón	Freguesía	Brión	Santiago
Canes	Os Ánxeles ¹	Freguesía	Oroso	Ordes
Carrera	Carreira	Freguesía	Zas	Terra de Soneira
Çerejo	Cereixo	Freguesía	A Estrada	Tabeirós – Terra de Montes
Cervero	Cerveiro	Arciprestado	-	-
Corvera	Corneira	Freguesía	A Baña	A Barcala
Couçiero	Couciero	Freguesía	Val do Dubra	Santiago
Duas Yglesias	Dúas Igrexas	Freguesía	Forcarei	Tabeirós – Terra de Montes
Ferreros	Ferreiros	Arciprestado	-	-
França	Franza	Freguesía	Mugardos	Ferrol
Iglesia Alva	Grixalba	Freguesía	Sobrado	Terra de Melide
Losame	Lousame	Freguesía	Lousame	Noia
Mexigo	Meixigo	Freguesía	Cambre	A Coruña
Montoto	Montouto (Santa Cristina)	Freguesía	Abegondo	A Coruña
Montoto	Montouto (Santa María)	Freguesía	Santa Comba	Xallas
Nuevefontes	Novefontes	Freguesía	Touro	Arzúa
Otes	Outes	Freguesía	Outes	Noia
Palmera	Palmeira	Freguesía	Ribeira	O Barbanza
Pynero	Piñeiro (San Mamede)	Freguesía	Cuntis	Caldas

¹ O nome medieval da parroquia, rebautizado no século XVII por razóns eufemísticas, era Cas (Palacio Sánchez, 2014).

	Forma moderna	Entidade	Concello	Comarca
San Tome de Pynero	San Tomé de Piñeiro	Freguesía	Marín	O Morrazo
Santiago de la Puebla	Santiago do Deán ou Castelo	Freguesía	A Pobra do Caramiñal	O Barbanza
San Salvador do Porto de Moaros	Portodemouros (San Salvador)	Freguesía	Vila de Cruces	O Deza
Quexeyro	Queixeiro	Freguesía	Monfero	O Eume
Reyes	Reis	Freguesía	Teo	Santiago
Requexo	Pontecesures (San Xulián) ?	Freguesía	Pontecesures ?	Caldas ?
Ribera	Ribeira	Freguesía	A Estrada	Tabeirós – Terra de Montes
Sarandones	Sarandós	Freguesía	Abegondo	A Coruña
Sereja	Cereixo	Freguesía	Vimianzo	Terra de Soneira
Soto	Souto	Freguesía	A Estrada	Tabeirós – Terra de Montes
Tojos Obtos	Toxosoutos	Freguesía	Lousame	Noia
Zebrero	Cebreiro	Freguesía	O Pino	Arzúa

Táboa 4.b. Relación de formas deturpadas no *Libro do subsidio*, xunto coa súa localización moderna.

3.3. Estudo das formas deturpadas

Da análise das formas toponímicas que presentan algún grao de desviación castelanzante con respecto á *scripta* galega medieval, chama a atención a absoluta falta de sistematicidade á hora de formular ese tipo de desviacións, dato especialmente sangrante se temos en consideración que o *Libro do Subsidio* foi redactado por unha soa man.

Un fenómeno lingüístico característico do galego que aparece nalgunha ocasión desvirtuado nos topónimos é o resultado das desinencias latinas de plural -ANES (> -áns / -ás / -ais) e -ŌNES (> -óns / -ós / -ois). Así acontece con *Canes* (med. *Cas*, act. *Os Ánxeles*, Oroso) e con *Sarandones* (Sarandós, Abegondo). En ambos os casos, cremos que está xustificado descartar que se trate de formas gráficas de feitura latina, pois serían insólitas nun manuscrito de data tan serodia. Tanto é así que, de consideralas solucións alatinadas, constituirían os únicos dous exemplos existentes no texto. O lóxico é pensar que o desvío

respecto das formas galegas se realiza nunha dirección castelanizante, máxime cando o manuscrito obxecto de análise foi redactado en castelán. Ora ben, ese mesmo desvío non se produce noutros nomes de lugar herdeiros da mesma terminación latina. Na meirande parte dos casos, as solucións gráficas reflicten algún dos resultados que, diacrónica e xeolectalmente, a devandita terminación xerou en galego: *Aguions* (33v) (Aguións, A Estrada), *Allões* (14v) (Anllóns, Ponteceso).

Con todo, o maior número de exemplos de topónimos cuxa grafía desvirtúa a súa forma galega prodúcese naqueles en que un ditongo decrecente é reducido a unha vogal simple: *San Gião d'Aroça* (San Xulián da Illa de Arousa), *Artejo* (Arteixo), *Cervero* (Cerveiro), *Losame* (Lousame), etc. No entanto, ao lado destas solucións, aparecen outras, maioritarias, escritas á galega: *Cabaleyros* (Cabaleiros, Tordoia), *Oleyros* (Oleiros), *Ouçande* (Ouzande, A Estrada), *Touro* (Touro), *Veyra* (Beira, Carral). O amanuense, de feito, chega a escribir un mesmo topónimo con distintos referentes, ora na súa forma galega, ora na súa forma castelanizada: *Meyxenda* para o de Cee, pero *Amexenda* para o de Ames; *Carreyra* para o de Ribeira, pero *Carrera* para o de Zas; *Ferreros* para o arciprestado, pero *Ferreiros* para o do Pino, etc.

Cabe mencionar, tamén, os topónimos formados a partir da concorrencia de dous elementos lexicais, dos cales só un se traslada á súa forma castelá, mentres o outro permanece na súa forma galega. Así acontece con *Duas Yglesias* (Dúas Igrexas, Forcarei) ou con *Nuevefontes* (37r) (Novefontes, Touro). Este último exemplo é especialmente rechamante por presentaren os dous lexemas (*nove e fontes*) o mesmo tipo de fenómeno lingüístico susceptible de ser castelanizado, isto é, o resultado dun *õ* breve latino, que en castelán ditongou (*nueve, fuente*). No entanto, noutras ocasións, este tipo de nomes complexos figuran con cadanseu elemento lexical escrito regularmente: *Portomouro* (Portomouro, Val do Dubra, comarca de Santiago), *Arealonga* (Vilagarcía de Arousa).

É interesante subliñar que, ao lado de formas desvirtuadas que acabarían triunfando co paso do tempo, mesmo na oralidade dos veciños deses lugares (como *Puebla* ou *Duas Yglesias*), atopamos ensaios de castelanización que nunca chegarían a ter vixencia, nin sequera desde instancias administrativas, como *Bar-diellas* por *Bardullas* (Cee) ou *Otes* por *Outes*, que aparecen tanto no Catastro de Ensenada (s. XVIII) como en Madoz (s. XIX) na súa forma galega.

É dicir, a inseguridade e falta de constancia á hora de proceder á deturpación dos topónimos é absoluta, ata tal punto que podemos afirmar, sen risco a equívocos, que as castelanizacións se producen a xeito de ensaio ou tentativa. Confirmada a existencia de pequenos despuntes de castelanización, nunca regulares e sempre minoritarios, nos séculos da Idade Media, o estudo da consolidación do proceso debe quedar para os estudosos da lingua na Idade Moderna, ou aínda da Contemporánea.

4. SÍNTESE CONCLUSIVA

Da abordaxe que vimos de realizar pódense extraer algunhas conclusións que coinciden en relativizar a importancia do influxo castelanizante na toponimia galega ao longo do período baixomedieval. En primeiro lugar, debemos afirmar que as formas que presentan algún grao de desviación a respecto da súa solución xenuína son minoritarias. En termos xerais, acostuman a aparecer con maior frecuencia a medida que nos achegamos ao solpor da Idade Media, pero sempre dun xeito residual, cando non anecdótico.

En consecuencia, o proceso de castelanización da toponimia galega debe ser abordado como un fenómeno eminentemente posmedieval, pois os casos de formas deturpadas que aparecen na documentación do medievo configúranse, pola súa insignificancia en termos numéricos e a súa ausencia de sistematicidade, como excepcións dignas de adquiriren a categoría de ensaios.

Debemos descartar, ademais, a idea de que a castelanización toponímica se produciu en paralelo coa castelanización documental. O noso traballo demostra que os seus ritmos e procesos non poden ser asimilados directamente, pois, por unha banda, conséntase a existencia de documentación en galego con formas castelanizadas xa desde o século XIII, co agromar mesmo do romance como lingua documental e, pola outra, a análise do *Libro do subsidio* demostra que a plena asunción do castelán como lingua de escrita non conduciu a unha regularización da castelanización dos topónimos, que, continuaba a ser, aínda a comezos do século XVI, un fenómeno nitidamente minoritario.

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS E RECURSOS EN LIÑA

- CAG = Boullón Agrelo, A. I / Sousa Fernández, X. (dirs.) (2006): *Cartografía dos apelidos de Galicia*. Santiago de Compostela: Instituto da Lingua Galega. <<http://ilg.usc.es/cag/>>. Consultado en outubro-novembro de 2014.
- Catastro de Ensenada = *Catastro de Ensenada (1751-1753)*. Madrid: Ministerio de Educación, Cultura y Deportes. <<http://pares.mcu.es/Catastro/servlets/ServletController>>. Consultado en outubro-novembro de 2014.
- Dono López, P. (2010): *Colección de documentos en pergamino do Mosteiro de Santa Comba de Naves. Introducción, edición e índices*, Tese de doutoramento (inérita), Santiago de Compostela, Universidade de Santiago de Compostela.
- Lorenzo, R. (2004): “Edición de documentos medievais. Problemas que presentan algunhas abreviaturas”, en R. Álvarez / A. Santamarina (eds.): *(Dis)curso de escrita. Estudos de filoloxía galega ofrecidos en memoria de Fernando R. Tato Plaza*, [A Coruña], Fundación Pedro Barrié de la Maza.
- Madoz = Madoz, P. (1846-1850): *Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de ultramar*. Madrid: 2ª ed.
- NG = Comisión de Toponimia da Xunta de Galicia (2004): *Nomenclátor de Galicia. Toponimia oficial das provincias, concellos, parroquias e lugares*. Santiago de Compostela: Xunta de Galicia. <<http://www.xunta.es/nomenclator/busca.jsp>>. Consultado en outubro-novembro de 2014.
- Palacio Sánchez, A. (2014): “Malos, Perros e Cas, topónimos interditos”, *Estudos de Lingüística Galega* 6, 217-231.
- PTG = Comisión de Toponimia da Xunta de Galicia (2000–): *Proxecto Toponimia de Galicia* (microtoponimia). Santiago de Compostela: Xunta de Galicia. <<http://sitgaideg.xunta.es/buscadoravanzado/>>. Consultado en outubro-novembro de 2014.
- Santamarina, A. (2002): “A recuperación e salvagarda da toponimia galega”. En *Actas dos IV encontros para a normalización lingüística*, Santiago de Compostela, Consello da Cultura Galega, 253-262.
- TMILG = Varela Barreiro, X. (dir.) (2004–): *Tesouro Medieval Informatizado da Lingua Galega*, Santiago de Compostela, Instituto da Lingua Galega. <<http://ilg.usc.es/tmilg/>>. Consultado en outubro-novembro de 2014.
- Vázquez Bertomeu, M. (2003): *A Igrexa de Santiago contra 1500. O Libro do Subsidio*, Verín-Santiago de Compostela, Edicións Lóstrego.